

ԻՌԻԲԻԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍՅԱՆ
(Բ. Լսարանի ուսանող)

ԷՔՍԿՈՒՐՍԻԱ ԴԵՊԻ ՄԻ ՔԱՆԻ ՏԵՍԱՐԺԱՆ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԱՏԵՐ

Մի քանի օր առաջ Հ. Ճեմարանի վարչությունը որոշել էր ուսանողությունը տանել մոտակա պատմական վայրերը:

Ապրիլի 16-ին, Պատարագից հետո, ամբողջ Հ. Ճեմարանի ուսանողությունը, վերակացու Ֆ. Բոռչանյանի և պատմության դասախոսների հետ կազմ ու պատրաստ, նրանք են վանքի ավտոմեքենան: Ըստ նախապես մշակված ծրագրի, պիտի լինեինք կարմիր բլրում և ծանոթանայինք այնտեղ կատարված պեղումների հետ, այնուհետև պիտի այցելեինք հայ գրողների պանթեոնը՝ տեսնելու մեծանուն Կոմիտասի գերեզմանը, և ապա, վերադարձին, կանգ առնեինք Զվարթնոցում, և դասախոսություն լսեինք նրա ճարտարապետական նշանակության մասին:

Մեքենան ճանապարհ է ընկնում: Առջևում ձգվում է լայն ու երկար ասֆալտապատ ճանապարհը: Գարնանային դուրեկան զեփյուռը շլո՛ղում է դեմքերը: Հնչում է ուսանողների զրնգում, ուրախ երգը. նրանք երգում են մեր սիրելի մայրաքաղաքին ձոնված երգը՝ «Երևան իմ, իմ հարազատ, սիրուն անունան...» Քամին տանում է երգի հնչյունները հեռու, շատ հեռու: Ծանապարհին կանգնում են մարդիկ և ուրախ հայացքով նայում մեր մեքենային:

Ծանապարհի եզրերին երևում են հայրենադարձների նորակառույց գեղեցիկ տները, որոնք տեսնելով, մարդ զգում է որ հայրենի կառավարությունը ամեն կերպ օգնում է իր հարազատ քաղաքացիներին՝ ստեղծելու բարեկեցիկ և երջանիկ կյանք: Մարդը որքան գնահատվում է մեր հարազատ երկրում:

25 րոպե հետո, նախքան Նրեան հատնելը, մեքենան շեղում է իր ճանապարհը զառիվայրով ցած, անցնում է պատմական Հրազդանը — Զանգուն — որը թրի պես կտրելով սպառնեցող, առաջ է վազում, ժամ առաջ գնալ հասնելու իր կարոտած սիրատուրը քորը՝ Արաքսին: Զանգունից անցնելուց 15 րոպե հետո, մեքենան կանգ է առնում ծիրանի նոր ծաղկած ծառերի տակ: Մենք արդեն Կարմիր բլրում ենք: Բոլորը անհամբեր վայր են իջնում և շտապում դեպի բլուրը, պեղումների վայրը:

Վերջապես բոլորի աչքի առաջ բացվում են կատարված պեղումները. երևում են թրծած աղյուսից շարված սենյակներ, հղկած քարեր, կարասներ: Ուսանողները հավաքվում

են դասախոսների շուրջը և լսում նրանց բացատրությունները: Նրանք պատմում են՝ թե ի՞նչպես մեր թվարկությունից ?—6 դար առաջ, Կարմիր բլրի ամրոցը ուրարտական փոխարքաների ռեզիդենցիաներից մեկն է եղել Անդրկովկասում, պատմում են բազմաթիվ այն կոիվների մասին, որ տեղացիները մղել են ասորեստանցիների դեմ: Դասախոսները կոնկրետ փաստերով ցույց են տալիս՝ թե ի՞նչպես բլրի ամրոցը կործանվել է հանկարծակի. սենյակների պատերի վրա երևում են հրքահի հետքերը: Պարզվում է, որ ուրարտական այս ամրոցը մինչև 1935 թիվը հայտնի չի եղել գիտության մեջ: 1935 թվին երկրաբան Պաֆննիցի գտած մի սեպագիր առիթ է ստեղծում ուշադրություն դարձնել բլրի վրա և սկսել պեղումները, որոնք շարունակվում են մինչև օրս: Հայկական ՍՍԻ Գիտությունների ակադեմիայի անմիջական նախաձեռնությամբ, Պրոֆ. Պիոտրովսկու ղեկավարությամբ, ամեն տարի Կարմիր բլրից հանում են նորանոր հարուստ նյութական կուլտուրայի մնացորդներ:

Ուսանողները մանրամասն ուսումնասիրում են հողից մաքրված սենյակները: Ահա հսկայական այդ սենյակներից մեկը, որի երկարությամբ թաղված են խոշոր կարասների մի ամբողջ շարան: Ուրարտական իշխանի մոտանան է. այստեղ կարասների մեջ լցրել են Արարատյան դաշտի բարիքը: Ուսանողները ուշադիր դիտում են հղկված քարերը, որոնք հայտնաբերվել են հողի տակից. սրանք անվիճելի ապացույց են Հայաստանի նախաքննիկների զարգացած քարակոփության: Դասախոսները պատմում են պեղումների ժամանակ այստեղ հայտնաբերված գործիքների, հացահատիկի և այլնի մասին, որից երևում է, որ ուրարտացիների օրով Հայաստանում զարգացած են եղել գյուղատնտեսությունը, անասնապահությունը և զանազան արհեստները: Այստեղից հայտնաբերվել են բրոնզե և պղնձե վահաններ, նիզակներ, նետեր, առօրյա գործածական իրեր, որոնք և այժմ գտնվում են Պետական պատմական թանգարանում: Ուսանողները լուր լսում են դասախոսների բացատրությունը: Մարդ մտովի մի րոպե պանդում է 2,500 տարի առաջ՝ թե մարդիկ ի՞նչպես էին ապրում աղյուսից շինված այս սենյակներում, ի՞նչպես կռվում թշնամու դեմ ու պաշտպանվում: Շատ դաժան է եղել հին ժամանակներում:

հազարավոր ուղևորների ստորովներ են աշխատել այս սենյակների և բերդերի վրա...: Բերդից դուրս նույնպես կան պեղված սենյակներ, որտեղ ապրել է հասարակ ժողովուրդը: Դասախոսների այս բացատրություններից հետո, տասնյակ հարցեր են տրվում հետաքրքրվող ուսանողների վրդմից՝ թե ի՞նչպես են ջուրը բերդ տարել, բերդը քանի՞ պարիսպ է ունեցել, մարդու կմախք չե՞ն հանել, հաղորդակցություն ի՞նչպես են հաստատել ուրիշ տեղերի հետ և այլն և այլն: Դասախոսները մեկ մեկ պատասխանում են բոլոր հարցերին:

Էքսկուրսիան Կարմիր բլրում վերջանալուց

պատ ծառերի ու թփուտների միջով: Ամենուրեք զգացվում է գարնան բույրն ու հրապուրանքը:

Ներս ենք մտնում այգին: Մեր աչքի առջև երևում են մի շարք շիրմաքարեր: Դրանցից ամենաաչքի ընկնողը սև մարմարիոնյա մեծադիր մի շիրիմ է. դա Կոմիտասինն է: Բուրդը մի րոպե շրջապատում են աննման երաժշտագետի գերեզմանը, դիտում լուռ ու ակնապիշ: Բացատրելու, խոսելու կարիք չկա. ո՞վ չի ճանաչում նրան, ո՞վ չգիտե նրա գեղեցիկ երգերը, ո՞վ չի հուզել նրա «Կալի երգ»ը, «Անտունի»-ն և մյուս երգերը. ո՞վ չգիտե այն անլուր տառապանքները, որ քաշել

Ճեմարանի մի խումբ ուսանողներ

Զվարթնոցի խոյակներից մեկի մոտ

հետո, մեքենան շարժվում է դեպի մայրաքաղաք: Բոլորը մի անգամ ևս նայում են բլրին՝ հնադարյան գաղտնիքների պարունակող այդ մեծ գանձարանին:

Շուտով մեր մեքենան մտնում է մայրաքաղաք, սլանալով Բերիայի անվան ասֆալտապատ պողոտայով և կանգ է առնում Ստալինի անվան այգու առաջ: Իջնում ենք մեքենայից և զնում տեսնելու երգի խոշորագույն վարպետ, հանճարեղ Կոմիտասի գերեզմանը: Ճանապարհը անցնում է կանաչա-

է հայ ժողովրդի այդ մեծ զավակը...: Բոլորի աչքի առջևից անցնում է կինոժապավենի պես մեծանուն երաժշտագետի ամբողջ կյանքը, սկսած մանկությունից մինչև մահը, մի կյանք, որը նվիրված է եղել միայն ու միայն իր ժողովրդին: Ստալան Կոմիտասն անմահ է: Նա ապրում է իր երգերով յուրաքանչյուրի սրտում, մանուկից մինչ ծերունին...:

Ուսանողները դասախոսների հետ նկարվում են Կոմիտասի գերեզմանի մոտ, շրջում են մյուս տապանաքարերը, ուր թաղված են

պատմաբան Լեոն, արձակագիր Շիրվանզահեն, բանաստեղծ Հովհաննես Հովհաննիսյանը և ուրիշները:

Անցնում ենք Երևանի լայն, ընդարձակ փողոցներով, հոյակապ երեք շորս հարկանի տուֆաշեն գեղեցիկ շենքերի առջևով, որոնց առջև տարածվում են պուրակներն ու այգիները: Շատ ժամանակ չէ, որ տեսել ենք Երևանը, բայց այդքան կարճ ժամանակում ինչքան է փոխվել նա...:

Էջմիածնի խճուղով Երևանից վերադառնում ենք տուն: Իրար հետևից թողնում ենք այգիները, նոր կանաչող բարդիները, տները: Ահա երևում են Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի գմբեթները, Հռիփսիմեն: Ահա և Զվարթնոցը: Չնայած բոլորն էլ մի քանի անգամ տեսել են այդ հոյակապ հուշարձանը, բայց նորից ուզում են տեսնել հայկական ճարտարապետության այդ գլուխ գործոցը: Զվարթնոց տանող ճանապարհը եզերված է ծառերով, իսկ շորս կողմը այգիներ են: Մեքենան թեքվում է մի փոքր աջ և կանգ առնում: Ուսանողները իջնում են մեքենայից և սկսում դիտել հուշարձանը: Այստեղ նրանց դիմավորում է հնությունների պահպանման պետական կոմիտեի գիտական աշխատակից Պարույր Սահակյանը, որը սկսում է բացատրել Զվարթնոց եկեղեցու հուշարձանների մասին: Ուսանողները դիտում են արծվանիշ և կողովածև խոյակները, քանդակազարդ կամարները, որոնք ներկայացնում են իրենցից Արարատյան դաշտի նուռն ու խաղողը: Նայում են տաճարի սեղանի ու գլորոցի ավերակները, տաճար կառուցող վարպետների բարձրաքանդակները, տաճարին հարակից շինությունները և այլն:

Ուսանողները լինում են նաև մոտիկ թանգարանում և տեսնում են մի շարք էքսպոնատներ հանված Զվարթնոցի ավերակներից՝ հումարեն արձանագրություններ, արևի ժամացույց, կերամիկաներ, մոզայիկներ: Թանգարանի պատերին կախված են ճարտարապետ Թ. Թորամանյանի տաճարի ռեստավրացիայի մի քանի գծագիրները, պատկերներ և տեղեկություններ, ծավելում մարդ տեսնում է, որ դարերի ավերիչ ձեռքը քանդել է հայ ժողովրդի այդ հրաշակերտ հուշարձանը: Նրա ամեն մի քարը խոսում է

քեզ հետ, դարերի խավարի միջից պատմում քեզ, քո շինարար ու աշխատասեր նախնիքների մասին, որոնք աննման հիշատակ են թողել գալիք սերնդին, որը երախտամոռ չէ և գիտե ըստ հարկին գնահատել արվեստի գեղեցիկ հուշարձանները: Կանգնած Զվարթնոցի ավերակների մեջ, մարդ ակամա մոռանում է այն մասին, թե որքան ուրիշ Զվարթնոցներ պիտի շինեի ստեղծագործ հայ ժողովուրդը, եթե ենթարկված չլինեի օտար բռնակալների բարբարոս ու ավերիչ արշավանքներին: Միաժամանակ համոզվում ես նորից՝ թե որքան լավատես ու ճկուն է եղել հայ բազմաշարժար ժողովուրդը, որ այդքան անլուր հալածանքներից հետո, նորից ոտքի է կանգնել, հառնել է մոխիրների միջից և կերտել է ու կերտում է նորանոր հրաշալիքներ...:

Նորից ու նորից դիտելով ավերակները, հուզմունքով ու հիացումով դուրս ենք գալիս Զվարթնոցից, փոստալով որ շրտով պիտի հեռանանք նրանից:

Դրսում, կանաչ խոտերի վրա, ուսանողները սեղան են բաց անում: Բոլորը ուտում են, խմում, կատակներ անում, երգում և պարում:

Օրը երեկոյանում է. ժամանակ է վերադառնալու Բոլորը նստում են իրենց տեղերը և մեքենան ճանապարհ է ընկնում:

Վերջին անգամ հայացքով մնաս բարև ենք ասում Զվարթնոցին: Չանցած մի քանի րոպե, արդեն էջմիածնում ենք:

Այսպես արդյունավոր անցավ էքսկուրսիան: Որքան նոր տեղեկություններով հարուստացրին իրենց գիտելիքները ուսանողները:

Հայրենի երկիրը քաղցր է ամեն ինչից. նրա ամեն մի քարը, հողը, թուփը, խոսում են քեզ հետ, պատմում մեր հերոսական անցյալի մասին, պատմում քեզ մեր նոր, չուսապայծառ արշավույսի մասին, մեր նոր, Սովետական շքեղ ու գեղածիծաղ Հայրենիքի մասին:

Եվ այդ բոլորից հետո, երգվում. ես՝ սիրելի, սիրելի անհուն սիրով քո մեծ, հզոր ու երջանիկ Հայրենիքը, նրա փառավոր ու հերոսական անցյալը և նրա նոր ու լուսաշող ապագան:

